

ZWIĄZKI GOSPODARCZE PAŃSTW SUKCESYJNYCH
MIĘDZY WOJNAMI ŚWIATOWYMI

Rozpad monarchii habsburskiej po I wojnie światowej oraz powstanie na jej gruzach nowych państw pociągnęły za sobą istotne konsekwencje gospodarcze. Ziemie znajdujące się pod berłem Habsburgów stanowiły jeden obszar gospodarczy, na którym ukształtował się geograficzny podział pracy. Przeprowadzenie nowych granic politycznych pociągnęło za sobą konieczność przebudowy dotychczasowych powiązań. Czechosłowacja, Jugosławia, Polska i Rumunia w wyniku powojennych zmian musiały dokonać faktycznego zjednoczenia ziem, które do tej pory albo znajdowały się w różnych państwach i oddzielone były granicami, albo też — w wypadku Czechosłowacji — choć wchodziły w skład jednej monarchii, to jednakże ciążyły ku odmiennym ośrodkom. Przed Austrią i Węgrami stanęła konieczność dostosowania się do zmienionych warunków, gdy odłączone zostały od dotychczasowych rynków zbytu i dostawców niektórych towarów, zwłaszcza surowców. We wszystkich przypadkach zadanie stojące przed wymienionymi państwami polegało na stworzeniu jednolitego i zwartego wewnętrznie organizmu gospodarczego oraz na odpowiednim ukształtowaniu powiązań zagranicznych. Nie było to łatwe i współcześni niejednokrotnie wątpili w realność wykonania tego zadania, gdyż ziemie byłej monarchii wzajemnie się uzupełniały pod względem ekonomicznym. Zwłaszcza w Austrii i na Węgrzech odczuwano dotkliwie skutki wojny, pojawiały się też koncepcje odbudowy monarchii habsburskiej lub też zjednoczenia Austrii z Niemcami¹.

Zmiana stosunków politycznych w Europie środkowej pociągnęła za sobą przeprowadzenie granic celnych tam, gdzie ich dotąd nie było. W rezultacie w wielu przypadkach nastąpiło rozerwanie związków między regionami surowcowymi i ośrodkami przetwórczymi oraz między tymi ostatnimi i nabywcami wyrobów gotowych. Ustanowione między państwami sukcesyjnymi taryfy celne zmuszały do ponownego rozważenia opłacalności produkcji oraz zbytu i ukształtowania powiązań opartych na zmienionej kalkulacji. W skrajnych przypadkach pociągnęło to za sobą unieruchomienie zakładów pozbawionych dotychczasowych kontrahentów. Zagadnienia te odegrały dużą rolę zwłaszcza w uprzemysłowionej Czechosłowacji, toteż stanowiły przedmiot zainteresowania historyków gospodarczych tego kraju². W niektórych przypadkach dochodziło do przenoszenia fabryk znajdujących się na ziemiach czeskich lub słowackich

¹ J. Kozeński, *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej 1918—1922*, Poznań 1967.

² M. Strhan, *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921—1923*, Bratislava 1960, s. 80 nn.; J. Faltus, *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921—1923 v Československu*, Bratislava 1966, s. 40—42, 72 n.; R. Olsovsky, *Světový obchod a Československo 1918—1938*, Praha 1961, s. 118.

do Austrii, Polski lub Węgier. Na mniejszą skalę podobne zjawiska wystąpiły w polskim przemyśle włókienniczym³.

Bezpośrednio po wojnie podjęto zarazem rozbudowę niektórych działów produkcji do tej pory nie istniejących lub niedostatecznie rozwiniętych na ziemiach poszczególnych państw sukcesyjnych. Najsilniej chyba zjawisko to wystąpiło również w Czechosłowacji, gdzie istniały odpowiednie kapitały w rękach prywatnych przedsiębiorców; wiązało to się w dużej mierze z przenoszeniem się wytwórczości ze Słowacji na ziemię czeskie. W pozostałych państwach sukcesyjnych władze państwowe podejmowały starania, by poprzeć rozwój krajowej produkcji, lecz rezultaty — w postaci powstawania nowych przedsiębiorstw — były raczej niezbyt wielkie. W Polsce powstawały różnorodne zakłady zaopatrujące wojsko, ograniczono zarazem eksport ropy naftowej, by zaspokoić potrzeby rafinerii krajowych. Na Węgrzech rozbudowywał się przemysł włókienniczy, w celu poparcia młynarstwa (eksport mąki korzystał z poparcia państwa) zakazano wywozu zboża, ograniczono import narzędzi rolniczych. Podobne tendencje wystąpiły również w Rumunii. Austria rozbudowywała odlewnie żeliwa⁴.

Unieruchamianie, przenoszenie lub zakładanie przedsiębiorstw przemysłowych oznaczało zrywanie więzów handlowych ukształtowanych przed 1914 r. i tworzenie nowych, w granicach nowo powstałych państw. Było to nieuchronną koniecznością w zmienionych warunkach politycznych, jeśli państwa te chciały zachować pełną niezależność oraz uporządkować finanse i gospodarkę.

Bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na proces podziału gospodarczego byłej monarchii stała się polityka gospodarcza. Bezpośrednio po wojnie wszystkie państwa sukcesyjne zerwały jedność walutową. Każde z nich gorączkowo poszukiwało metod zrównoważenia handlu zagranicznego, co skłaniało przede wszystkim do daleko idących ograniczeń importowych.

Wszystkie te czynniki razem wzięte musiały spowodować zmniejszenie wzajemnych obrotów towarowych. Dodatkowo oddziaływały w tym samym kierunku zatargi polityczne między niektórymi z omawianych państw. Czechosłowacja i Polska rywalizowały o wpływy w Europie środkowej i wschodniej, dzieliły je też konflikty graniczne. W Austrii, a zwłaszcza na Węgrzech, rozwijały się tendencje rewizjonistyczne, niepokojące sąsiadów (Czechosłowację, Jugosławię i Rumunię).

Ograniczenie obrotów towarowych między państwami sukcesyjnymi w pierwszych latach po wojnie okazało się szczególnie istotne dla Czechosłowacji, w której skład weszło ok. 70% potencjału przemysłowego byłej monarchii. Przemysł ten związany był nie tylko z rynkiem czeskim lub słowackim, lecz także z całym obszarem rozbitego państwa Habsburgów, odgrywał też pierwszorzędną rolę w handlu z innymi krajami. Kwestia zbytu miała więc dla młodego państwa czechosłowackiego znaczenie pierwszorzędne, zwłaszcza że dla utrzymania w ruchu zakładów należało sprowadzać różnorodne surowce. Zmiany powojenne oznaczały zaś zarówno odcięcie od niektórych rynków zbytu, jak też i od dostawców

³ „Codzienne Wiadomości Ekonomiczne” 20 X 1925, 5 I 1926.

⁴ K. Andresen, *Die deutsch-ungarische Wirtschaftsbeziehungen und das Problem ihrer engeren Ausgestaltung*. Rostock 1935, s. 19 n.; F. Chiczewski, *Rumunia w roku 1924*. Warszawa 1925, s. 12; M. Grabiński, *Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców*. Warszawa 1929, s. 7; D. Obradović, *La Politique Commerciale de la Yougoslavie*. Beograd 1939, s. 13.

surowców⁵. Podobne problemy — choć na mniejszą skalę — stanęły przed innymi państwami. Hutnictwo rumuńskie zostało odcięte od kopalń rudy żelaza oraz węgla. Węgierskie rolnictwo utraciło odbiorców, natomiast przemysł drzewny został oddzielony granicą od lasów Słowacji, Rusi Podkarpackiej i Siedmiogrodu. Specyficzne zagadnienia miała do rozwiązania mała Austria, w której znalazł się olbrzymi Wiedeń, niegdys stolica rozległego państwa⁶.

W korzystniejszej stosunkowo sytuacji znajdowały się kraje dostarczające surowców. Wprawdzie odczuwały one niejednokrotnie niedostatek pewnych wyrobów przemysłowych, lecz w nowych warunkach przemysł krajowy, uwolniony od konkurencji ośrodków rozwiniętych, zyskał większe możliwości rozwojowe. Tym samym powstały możliwości formowania niezależnej gospodarki, zwłaszcza że bezpośrednio po wojnie stosunkowo łatwo przychodziło znalezienie odbiorców produktów rolnych oraz surowców. Dopiero po kilku latach na rynkach międzynarodowych zaczęły występować trudności zbytu. W wyjątkowym położeniu znalazła się Polska. Kraj zniszczony podczas wojny światowej poniósł następnie konsekwencje udziału w wojnie przeciwko republikom radzieckim, co ograniczało możliwości wykorzystania niektórych sprzyjających elementów koniunktury powojennej.

Przemiany strukturalne związane ze zmianami w kierunkach handlu odczuły najbardziej państwa, których terytorium w całości powstało z ziem monarchii austro-węgierskiej, a więc Austria, Czechosłowacja i Węgry. Jak wskazywał ekonomista czeski, eksport Austrii i Czechosłowacji do państw naddunajskich spadł w latach dwudziestych w porównaniu z okresem przedwojennym o 60%⁷. Natomiast kraje, które tylko część swego obszaru przejęły od Austro-Węgier znajdowały się w położeniu o tyle korzystniejszym, iż przerwane dawne związki handlowe mogły choć w części rekompensować nowymi, z innymi regionami wewnątrz nowego obszaru celnego. Oczywiście nie było to zadanie łatwe.

W literaturze lat dwudziestych, zwłaszcza w krajach, które najbardziej odczuły skutki gospodarcze utworzenia nowych terytoriów państwowych, problem ograniczenia wymiany handlowej między państwami sukcesyjnymi omawiano bardzo szeroko. Mimo wszystkich zmian i przyczyn utrudniających ten handel, tradycyjne kierunki wymiany, świadczące o trwałości historycznie ukształtowanych więzi, nadal pozostawały dominujące. Ujawniło się to zarówno w utrzymywaniu ożywionych stosunków między wymienionymi państwami, jak też w wysokich obrotach z Niemcami. Pamiętać bowiem należy, że w 1913 r. aż 40% całości handlu zagranicznego Austro-Węgier stanowiła wymiana z Niemcami⁸. Zjawiska te należy rozpatryć na podstawie materiałów statystycznych (zob. tabela na końcu artykułu). Przedmiotem naszego zainteresowania będzie przy tym nie bezwzględna wysokość obrotów z poszczególnymi państwami, lecz ich udział procentowy w całości handlu zagranicznego, gdyż w ten sposób możemy ograniczyć wpływ zmian koniunkturalnych.

Jak widać z przytoczonych liczb, obroty z pozostałymi państwami

⁵ Por. Olsovský, o.c s. 106—118.

⁶ A. Strakosz, *Węgry w roku 1925*. Warszawa 1927, s. 16 n., 29; Chiczewski, o.c s. 11.

⁷ V. Nosek, *Problem hospodářské spolupráce nástupnických států*. Praha 1928, s. 3.

⁸ Olsovský, o.c s. 94.

sukcesyjnymi stanowiły dominujący element w handlu zagranicznym Austrii, Jugosławii, Rumunii oraz Węgier. W obrotach zagranicznych Czechosłowacji i Polski wymiana z państwami sukcesyjnymi tworzyła odsetek mniejszy, choć także odgrywała dużą rolę.

Wspominaliśmy już, że w Czechosłowacji handel zagraniczny miał wyjątkowo duże znaczenie dla gospodarki narodowej, toteż rozmiary obrotów z innymi państwami kształtowały się tam na wysokim poziomie. Jeszcze przed wojną światową udział ziem czeskich w handlu zagranicznym Austro-Węgier był wysoki; ten stan rzeczy utrzymał się także po 1918 r. Warto zwrócić uwagę, że między ziemiami czeskimi a słowackimi występowały istotne różnice w zakresie kierunków handlu zagranicznego. Jak świadczą dane statystyczne przewozów towarów dla dyrekcji kolei w Bratysławie i Koszycach, powiązania handlowe Słowacji z innymi państwami sukcesyjnymi (zwłaszcza z Węgrami i Austrią) pozostawały silne⁹. Tego samego dowodzą statystyki węgierskie (przytaczamy je nieco dalej); w latach dwudziestych blisko trzecia część importu węgierskiego z Czechosłowacji pochodziła z ziem słowackich, kierowała się tam zaś niemal połowa eksportu. Jeśli zważyć, że Słowacja zajmowała mniejsze terytorium niż ziemie czeskie i posiadała mniej rozwiniętą gospodarkę, liczby te świadczą o utrzymywaniu się tradycyjnych więzi handlowych.

Polskę z państwami sukcesyjnymi łączyły historycznie jedynie słabo rozwinięte gospodarczo ziemie południowe, podczas gdy tradycyjne kierunki wymiany innych regionów pozostawały odmienne. Aby więc ustalić trwałość ukształtowanych przed wojną więzi handlowych, należy wyodrębnić obroty ziem południowych z całości handlu zagranicznego Polski. Materiałów do tego dostarcza statystyka przewozów kolejowych, zwłaszcza że granice dyrekcji pokrywały się w zasadzie z podziałem politycznym ziem polskich za czasów rozbiorów¹⁰. Jak wynika z obliczeń, w latach przedkryzysowych były zabór austriacki odgrywał dominującą rolę w polskim eksporcie artykułów spożywczych do państw sukcesyjnych (jedynie w eksporcie żyta większe znaczenie miały pozostałe dzielnice państwa). Co więcej, eksport zwierząt żywych (zwłaszcza trzody chlewnej) do Austrii i Czechosłowacji miał dla południowych ziem Polski większe znaczenie, niż wywóz do innych regionów kraju. Podobne zjawisko występowało w eksporcie przetworów naftowych.

Także wśród pozostałych artykułów wywożonych przez Polskę do państw sukcesyjnych w większości przypadków największą rolę odgrywały produkty pochodzące z byłego zaboru austriackiego. Wyjątek — rzecz oczywista — stanowiły artykuły, których główne ośrodki wytwórczości znajdowały się poza województwami wchodzącymi niegdyś w skład monarchii habsburskiej (węgiel, żelazo i stal). Podobny charakter miała też struktura przywozu z państw sukcesyjnych do Polski, jakkolwiek w tym wypadku związki historyczne ujawniały się mniej dobitnie.

Na podobną analizę zasługuje struktura handlu zagranicznego Rumunii oraz Jugosławii. Dysponujemy w tej sprawie materiałami statystyki węg-

⁹ Szerzej zob. J. Tomaszewski, *Związki handlowe państw sukcesyjnych w okresie międzywojennym*. „*Studia z dziejów ZSRR i państw Europy środkowej*” 1968, t. IV.

¹⁰ Obliczenia oparte na materiałach statystyki przewozów kolejowych zob. Tomaszewski, o.c. s. 89—92.

gierskiej¹¹, która do wielkiego kryzysu gospodarczego wyodrębniła obroty z terytoriami wchodzącymi przed wojną w skład ziem Korony św. Stefana, a odłączonymi na mocy traktatu pokojowego.

Tabela 1

Obroty handlowe Węgier z terytoriami odłączonymi po I wojnie światowej

Państwa	1923		1926		1928	
	w mln pengő	w %	w mln pengő	w %	w mln pengő	w %
import						
Austria	127	100	186	100	196	100
w tym ziemie odłączone	3	2	5	3	6	3
Czechosłowacja	118	100	212	100	272	100
w tym ziemie odłączone	47	40	73	34	94	35
Rumunia	50	100	76	100	96	100
w tym ziemie odłączone	40	80	59	78	73	76
Jugosławia	15	100	33	100	61	100
w tym ziemie odłączone	4	27	7	21	11	18
eksport						
Austria	171	100	325	100	282	100
w tym ziemie odłączone	4	2	17	5	13	5
Czechosłowacja	46	100	171	100	145	100
w tym ziemie odłączone	26	47	97	57	68	47
Rumunia	34	100	35	100	45	100
w tym ziemie odłączone	29	85	25	71	33	73
Jugosławia	27	100	45	100	52	100
w tym ziemie odłączone	16	59	16	36	17	33

Z materiałów tych widzimy, że handel rumuńsko-węgierski w latach dwudziestych w przeważającej większości ograniczał się do tradycyjnych powiązań, ukształtowanych jeszcze przed wojną. Mniejsze znaczenie miał ten element w przypadku stosunków między Węgrami i Jugosławią; pamiętać jednak musimy, że nie mamy informacji o strukturze wymiany jugosłowiańsko-austriackiej.

Oczywiście przytoczonym statystykom można zarzucić, że urzędy węgierskie przygotowywały je dla celów politycznych, by podkreślić siłę powiązań gospodarczych z terenami utraconymi na mocy traktatu pokojowego, toteż mogą być obciążone pewnymi nieścisłościami. Jeśli jednakże nawet uwzględnić tę wątpliwość i uznać przytoczone liczby za przesadzone, to i tak dowodzą one trwałości stosunków handlowych między ziemiami wchodzącymi niegdyś w skład Austro-Węgier.

Wszystkie przytoczone materiały pozwalają nam więc stwierdzić, że przed wielkim kryzysem gospodarczym wzajemne stosunki handlowe między terytoriami wchodzącymi niegdyś w skład monarchii habsburskiej

¹¹ Magyarország 1925-és 1926. évi külkereskedelmi forgalma. Magyar statisztikai közlemények 75, s. 92x—113x; 1928, 78, s. 84x—108x.

pozostawały bardzo silne. Pewien wyjątek stanowiły jedynie ziemie czeskie, gdyż — obok powiązań łączących je z innymi ziemiami byłej monarchii — utrzymywały rozległą wymianę z innymi regionami geograficznymi, zwłaszcza z Niemcami. Był to zatem ośrodek przemysłowy o znaczeniu międzynarodowym. Taki kierunek powiązań handlowych ukształtował się jednak już przed I wojną światową i wynikał z potrzeb wysoko rozwiniętego przemysłu czeskiego¹².

Wśród omawianych krajów jedynie Austria w ciągu całego okresu międzywojennego wykazywała systematyczny choć powolny spadek udziału obrotów z pozostałymi krajami sukcesyjnymi w całości swego handlu zagranicznego. Czechosłowacja, Jugosławia, Polska, Rumunia i Węgry wykazywały do lat kryzysu w zasadzie niezmienny udział w wzajemnych obrotach. Istotne zmiany nastąpiły dopiero po 1929 r., gdy zmniejszyło się znaczenie handlu między wszystkimi krajami sukcesyjnymi.

Warto zwrócić uwagę, że zmiany zarysowały się odmiennie w imporcie i eksporcie. Dla każdego państwa spadło przede wszystkim znaczenie pozostałych krajów sukcesyjnych jako odbiorców, podczas gdy w mniejszym stopniu malała ich rola jako dostawców. Zerwane zostały zwłaszcza więzy między państwami o słabo rozbudowanych powiązaniach komunikacyjnych (Polska, Rumunia) oraz tam, gdzie konflikty polityczne okazały się szczególnie ostre (Węgry i Czechosłowacja). Mimo wszystkich zmian do wybuchu wojny wzajemne powiązania państw sukcesyjnych pozostawały bardzo silne; szczególnie duże znaczenie miały dla Austrii i Węgier. Oczywiście analizę zakończyć musimy na 1937 r., gdyż następnie niektóre z omawianych państw utraciły niepodległość.

Najpoważniejszym kontrahentem państw sukcesyjnych były Niemcy. Jest rzeczą jednakże charakterystyczną, że zmiany znaczenia obrotów z Niemcami w poszczególnych państwach przebiegały w odmienny sposób. Zarówno w Czechosłowacji, jak i w Polsce ten kierunek handlu tracił na znaczeniu, co oznaczało stopniowe uniezależnienie się gospodarcze od potężnego i niebezpiecznego sąsiada. Proces ten w Polsce został przyspieszony przez zatarg gospodarczy polsko-niemiecki, zapoczątkowany w 1925 r., a następnie polityką gospodarczą hitleryzmu.

Rozluźnienie związków handlowych między Polską i Niemcami miało także bardzo istotne znaczenie z punktu widzenia formowania się jednolitego organizmu gospodarczego Polski, gdyż znaczna część ziem polskich znajdowała się przed wojną światową pod panowaniem niemieckim. Przy ocenie roli Niemiec w polskim handlu zagranicznym nie można więc brać pod uwagę jedynie stanu z 1938 r., gdyż statystyczna analiza prowadzić musi do uproszczonych wniosków¹³.

Podobny proces ograniczania znaczenia obrotów czechosłowacko-niemieckich w handlu zagranicznym Czechosłowacji wynikał przede wszystkim z polityki gospodarczej władz hitlerowskich¹⁴.

Stosunki handlowe niemiecko-austriackie odznaczały się dość dużą stabilnością. Rola Niemiec jako handlowego partnera Austrii wzrosła przejściowo w latach wielkiego kryzysu, gdy zmalały ogólne obroty, co

¹² Por. Olsovsky, o.c. s. 116—118.

¹³ J. Krynicki pisze np.: „To specjalne uprzywilejowanie Niemiec w tych obrotach było wywołane wspólnymi celami politycznymi bardziej wpływowych grup kapitalistów polskich, a zwłaszcza obszarników i wielkich przemysłowców, z celami politycznymi imperialistycznych Niemiec”. J. Krynicki, *Problemy handlu zagranicznego Polski 1918—1939 i 1945—1955*. Warszawa 1958, s. 185 n.

¹⁴ Olsovsky, o.c. s. 230—232.

dowodzi właśnie stosunkowej trwałości więzów łączących oba państwa. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę całość okresu międzywojennego, to zobaczymy, że za koniunkturalnymi wahaniami nie ujawniła się tendencja do istotnych zmian w stosunkach między tymi państwami. Zasługuje to na tym większe podkreślenie, że nawet w okresie poprzedzającym bezpośrednio Anschluss nie ujawnił się wzrost wzajemnej wymiany.

W handlu zagranicznym pozostałych państw sukcesyjnych, Jugosławii, Rumunii i Węgier, udział Niemiec stale wzrastał¹⁵. Kraje te nie znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie Niemiec, toteż nie odczuwały w takim stopniu jak inne zagrożenia ich ekspansją. Natomiast różnorodne względy polityczne powodowały, że związek z odległym mocarstwem mógł im przynieść pewne korzyści, zarówno gospodarcze, jak i polityczne. Niemcy zaś zainteresowane były zarówno zwiększeniem swych wpływów w Europie południowo-wschodniej, jak też rozwojem eksportu¹⁶. Jest rzeczą charakterystyczną, że dla wszystkich wymienionych państw rola Niemiec jako dostawcy była większa niż jako nabywcy.

Wzrost roli handlu z Niemcami w wymianie zagranicznej Jugosławii, Węgier i Rumunii stanowił jeden z czynników wpływających na zmniejszenie znaczenia handlu między państwami sukcesyjnymi. Jednocześnie postępował proces kształtowania się jednolitych organizmów gospodarczych tych krajów, który oznaczał m.in. rozbudowę dotąd nie istniejących lub też słabych działów przemysłu. Uległa więc także powolnym zmianom struktura rzeczowa handlu zagranicznego: wzrastał eksport wyrobów gotowych i zmniejszał się ich przywóz; zjawisko to wystąpiło głównie na Węgrzech¹⁷. W tym samym kierunku, na ograniczenie związków gospodarczych między państwami sukcesyjnymi, oddziaływały także przyczyny polityczne, zwłaszcza w odniesieniu do Węgier, które znajdowały się w naprzężonych stosunkach z Czechosłowacją (w 1930 r. wybuchł nawet zatarg celny), Rumunią i Jugosławią.

Czechosłowację, Jugosławię i Rumunię wiązały natomiast wspólne interesy polityczne. Na tej podstawie podjęto w 1933 r. próbę zbliżenia politycznego tych państw. Zgodnie z paktem Małej Ententy powstała Rada Gospodarcza, a partnerzy zastosowali środki, zmierzające do zacieśnienia stosunków handlowych¹⁸.

Najbardziej zainteresowana była tym Czechosłowacja, która chciała zwiększyć eksport wyrobów przemysłowych do swych sojuszników. Jednakże czeskie sfery agrarne obawiały się napływu tańszych artykułów rolnych z Jugosławii i Rumunii, toteż polityka rządu praskiego w tej mierze okazała się niezbyt konsekwentna. Natomiast Jugosławia i Rumunia — kraje rolnicze — występowały wobec siebie przede wszystkim jako konkurenci, a nie partnerzy handlowi.

W sumie zawarcie układu między wspomnianymi trzema państwami

¹⁵ Por. Obradović, o.c. s. 29, 37; K. Geller, *Die Strukturänderung der ungarischen Volkswirtschaft nach dem Kriege und die Stellung Ungarns im mitteleuropäischen Wirtschaftsraum*. Münster 1938, s. 150; H. Gross, *Deutsch-rumänische Wirtschaftsbeziehungen*. Berlin 1929, s. 76 n.; T. I. Berend, G. Ránki, *Magyarország a fasiszta Németország „életterében” 1933—1939*. Budapest 1961, s. 178 n.

¹⁶ Szerzej zob. W. Grabska, *Ekonomiczna ekspansja Niemiec na wschód w latach 1870—1939*. Wrocław 1964, s. 123—127, 138, 146—157.

¹⁷ Andresen, o.c. s. 24; Geller, o.c. s. 130; Gross, o.c. s. 24, 114 n.; Olsovský, o.c. s. 152.

¹⁸ Por. J. Kostanecki, *Mała Ententa gospodarcza*, „Polityka Narodów” 1933, nr 8.

nie odegrało zbyt dużej roli w ich zbliżeniu gospodarczym, co wynika też ze wskaźników rozwoju ich handlu zagranicznego. Tym bardziej że przeciw temu porozumieniu oddziaływała polityka Niemiec i Włoch.

Wbrew wszystkim obiektywnym przeszkodom, znaczenie wymiany między państwami sukcesyjnymi pozostawało duże dla każdego zainteresowanego kraju. Dopiero wielki kryzys gospodarczy oraz podjęta przez wiele państw polityka autarkiczna związana z ograniczeniem importu¹⁹ doprowadziły do osłabienia więzów handlowych. Świadczy to nie tylko o sile i trwałości ukształtowanych historycznie więzów ekonomicznych, lecz także o możliwościach wzajemnej współpracy. Po upadku monarchii habsburskiej w granicach nowo powstałych państw istniały korzystniejsze pod niektórymi względami warunki dla rozwoju przemysłu krajowego, pozbawionego bezpośredniego niebezpieczeństwa konkurencji bardziej rozwiniętych ośrodków produkcyjnych. Nowe organizmy gospodarcze wiązały jednakże nadal wspólne interesy gospodarcze.

Przypuszczenie takie potwierdzać może widoczna w Polsce tendencja, by zastąpić związki ekonomiczne Galicji z jej tradycyjnymi partnerami (Austria i Czechosłowacja) przez powiązanie całego państwa z tymi krajami, tzn. także dzielnic, które nie wchodziły dawniej do tego wspólnego organizmu państwowego. Dawne więzi ukształtowane przede wszystkim na podstawie faktu przynależności do jednej monarchii zastępowano nowymi, opartymi na zasadzie podziału pracy i związanymi z nierównomiernym rozmieszczeniem bogactw naturalnych.

Powojenne zmiany polityczne wpłynęły także na zmiany powiązań kapitałowych na obszarze Europy środkowej i wschodniej. Przede wszystkim na całym omawianym terytorium zmniejszyły się wpływy kapitałów austriackich. W Czechosłowacji burżuazja czeska wykorzystwała sprzyjającą sytuację dla tzw. nostryfikacji, w trakcie której nastąpiło przejęcie udziałów banków wiedeńskich w szeregu ważnych przedsiębiorstw²⁰. Tym samym nastąpiło wzmocnienie kapitału czeskiego kosztem austriackiego; podobne zjawisko miało miejsce także w stosunku do kapitału węgierskiego, zaangażowanego przed wojną w Słowacji. Więzy finansowe z centrami byłej monarchii uległy wydatnemu osłabieniu, choć nadal Wiedeń i Budapeszt odgrywały istotną rolę pośredników w rozlicznych operacjach handlowych i kredytowych.

W wypadkach gdy firmy czeskie przed wojną służyły jako pośrednicy w przenikaniu kapitału austriackiego na inne ziemie, nostryfikacja prowadziła także do przejmowania przez burżuazję czeską dotychczasowych wpływów kapitałów austriackich na terenie Europy środkowej i wschodniej²¹. W 1919 r. np. Živnostenská Banka przejęła z rąk austriackich akcje České Eskomptní Banky, która z kolei posiadała udziały w Śląskim Zakładzie Kredytowym w Bielsku²². Sprawy te wymagają jeszcze szczegółowych badań. Pamiętać też należy, iż proces nostryfikacji niejedno-

¹ Por. Olsovský, o.c. s. 80—84.

²⁰ J. Faltus, *Nostryfikácia po 1. svetovej vojne ako dôležitý nástroj upevnenia českého finančného kapitálu*, „Politická ekonomie” 1961, nr 1; A. Pimper, *Z válečného a poválečného vývoje českých obchodních bank*. Praha 1929, s. 11, 13 n.; Olsovsky, o.s. s. 219.

²¹ Pimper, o.c. s. 6 n.

²² Wykaz firm polskich z udziałami czechosłowackimi podaje J. Horejssek, *Snahy československé buržoazie o hospodářskou expanzi do Polska v letech 1918—1929*. Praha 1966, s. 64. Por. też Z. Landau, J. Tomaszewski, *Kapitały obce w Polsce 1918—1939. Materiały i dokumenty*. Warszawa 1964, s. 35, 44.

krotnie miał tylko charakter pozorny; trudno np. uznać koncern I. Pet-schek w Ústi n.L. za firmę reprezentującą kapitał czeski.

Proces wypierania kapitałów austriackich i węgierskich przybrał największe rozmiary w Czechosłowacji. W pozostałych państwach sukcesyjnych miejscowa burżuazja dysponowała znacznie skromniejszymi środkami, nie zawsze znajdowała się w sprzyjającej sytuacji, toteż często na miejsce banków wiedeńskich przenikał kapitał innych grup zagranicznych. W Polsce rolę taką odegrały zwłaszcza firmy francuskie, choć z osłabienia wpływów austriackich wyciągnęli pewne korzyści także przedsiębiorcy polscy²³. Jeszcze mniejszymi kapitałami własnymi niż Polska dysponowała Rumunia, która pod tym względem niemal zupełnie zależała od zagranicy. Jednakże i w tym kraju, zwłaszcza w okresie inflacji, uległy wzmocnieniu wpływy banków rumuńskich, natomiast osłabła pozycja firm austriackich, węgierskich i niemieckich. Wzrosły także udziały kapitałów francuskich²⁴. Podobne tendencje wystąpiły w Jugosławii²⁵.

Mimo osłabienia pozycji kapitałów austriackich po wojnie, nadal pozostawały one istotne. Urzeczywistniały się przede wszystkim za pośrednictwem banków. We wszystkich krajach sukcesyjnych wielkie banki wiedeńskie posiadały zależne od siebie miejscowe instytucje kredytowe. Nie zawsze stanowiło to pozostałość z lat przedwojennych, gdyż pod koniec lat dwudziestych firmy austriackie ponownie podejmowały ekspansję (w 1927 r. np. Niederösterreichische Escompte Gesellschaft wraz z Pester Ungarische Commerzialbank pozyskał udziały w Banku Handlowym w Warszawie)²⁶.

Zasadniczy cios wpływom banków austriackich w krajach sukcesyjnych przyniósł wielki kryzys gospodarczy lat 1929—1933, a zwłaszcza upadek Österreichische Creditanstalt. W Polsce w latach 1928—1937 zadłużenie banków krajowych wobec firm austriackich spadło z 67 mln zł do 3,7 mln zł (czyli z 12,5% do 2,0% całości zobowiązań banków). W Czechosłowacji z zależności od Creditanstaltu wyswobodziła się Česká Banka Union. Domyślać się możemy, że spod wiedeńskich wpływów wyswobodził się także Pester Ungarische Commerzialbank, który zaczął używać w stosunkach oficjalnych nazwy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Wzmocnił się kapitał krajowy w Rumunii²⁷. Nie oznaczało to oczywiście likwidacji wszelkich wpływów austriackich, jakkolwiek doznały one bardzo znacznego uszczuplenia.

Obroną stosunkowo ręką wyszły natomiast — jak się wydaje — udziały zagraniczne firm czechosłowackich. W Rumunii — według danych z 1913 r. udziały firm czeskich znajdowały się w jednym banku oraz w 27 firmach przemysłowych i handlowych²⁸. W Jugosławii inwestycje czechosłowackie w 1937 r. stanowiły ok. 10% całości udziałów zagra-

²³ Landau, Tomaszewski, o.c. s. 34, 36 n. O zmianach kapitałowych w polskim przemyśle naftowym por. Z. Zaks, *Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogali-cyjską 1918—1923*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich” 1969, t. IV.

²⁴ Gross, o.c. s. 15 n.; Chiczewski, o.c. s. 11; P. M. Sătescu, *Der rumänische Wirtschaftsraum*. Bukarest 1939, s. 48, 59 n.

²⁵ Grabiński, o.c. s. 44.

²⁶ Sătescu, o.c. s. 47, 49 n., 52, 55, 59; S. Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd 1958, s. 19; Landau, Tomaszewski, o.c. s. 34—37, 43—45, 47 n. 342, 348.

²⁷ „Mały Rocznik Statystyczny 1939” s. 232, tab. 38; *Přehled hospodarského vyvoje Československa w letech 1918—1945*. Praha 1961, s. 390; Sătescu, o.c. s. 48.

²⁸ Sătescu, o.c. s. 61, 98—105.

Tabela 2

Struktura geograficzna handlu zagranicznego państw sukcesyjnych w latach 1923—1937

(W odsetkach wartości całego przywozu lub wywozu)

Państwa i kierunki handlu zagranicznego	1923	1926	1928	1932	1935	1937
Austria						
przywóz:						
Czechosłowacja	23	20	18	15	13	11
Jugosławia	5	6	4	8	7	8
Polska	6	9	9	8	6	5
Rumunia	2	7	4	6	7	6
Węgry	18	13	8	10	10	9
Razem kraje sukcesyjne	54	55	43	47	43	39
Niemcy	18	17	20	20	17	15
wywóz:						
Czechosłowacja	10	12	12	11	7	7
Jugosławia	13	9	7	7	6	6
Polska	8	4	6	4	4	4
Rumunia	8	6	6	3	6	6
Węgry	8	10	9	9	10	9
Razem kraje sukcesyjne	47	41	40	34	33	32
Niemcy	13	12	19	17	16	15
Czechosłowacja						
przywóz:						
Austria	7	8	8	5	5	4
Jugosławia	3	4	2	4	5	4
Polska	4	7	7	4	4	3
Rumunia	2	3	3	4	4	5
Węgry	3	7	4	2	2	2
Razem kraje sukcesyjne	18	29	24	19	20	18
Niemcy	40	21	25	24	17	16
wywóz:						
Austria	20	17	15	14	9	7
Jugosławia	4	6	5	5	4	5
Polska	3	2	4	2	3	2
Rumunia	3	5	4	4	5	5
Węgry	6	7	7	3	2	2
Razem kraje sukcesyjne	36	37	35	28	23	21
Niemcy	20	20	22	16	15	14
Jugosławia						
przywóz:						
Austria	27	20	17	13	12	10
Czechosłowacja	18	19	18	16	14	11
Polska	0	1	3	2	2	1
Rumunia	3	4	3	3	2	2
Węgry	2	5	7	5	3	3
Razem kraje sukcesyjne	50	49	48	39	33	27
Niemcy	9	12	14	18	16	32
wywóz:						
Austria	29	21	18	22	14	13
Czechosłowacja	8	12	9	13	13	8
Polska	0	0	1	2	2	1

c.d. tab. 2

Państwa i kierunki handlu zagranicznego	1923	1926	1928	1932	1935	1937
Rumunia	0	10	1	0	0	1
Węgry	5	5	9	4	5	4
Razem kraje sukcesyjne	42	48	38	41	34	27
Niemcy	4	9	12	11	19	22
Polska						
przywóz: Austria	9	7	7	4	5	5
Czechosłowacja	5	5	6	5	4	4
Jugosławia			0	1	1	0
Rumunia	1	1	1	1	1	1
Węgry	1	1	1	1	1	1
Razem kraje sukcesyjne	16	14	15	12	12	11
Niemcy	44	24	23	20	14	15
wywóz: Austria	10	11	12	8	6	5
Czechosłowacja	5	9	11	8	6	4
Jugosławia			1	1	1	1
Rumunia	10	3	2	3	1	1
Węgry	2	2	2	1	1	1
Razem kraje sukcesyjne	27	25	28	21	15	12
Niemcy	51	25	34	16	15	14
Rumunia						
przywóz: Austria	16	14	14	5	11	9
Czechosłowacja	8	14	15	12	13	16
Jugosławia	0	0	0	0	1	1
Polska	14	7	5	5	2	2
Węgry	5	3	4	2	7	4
Razem kraje sukcesyjne	43	38	38	24	34	32
Niemcy	22	23	24	23	24	29
wywóz: Austria	10	13	13	6	13	7
Czechosłowacja	4	7	6	7	6	8
Jugosławia	5	2	2	1	1	1
Polska	2	3	7	1	1	1
Węgry	13	9	12	6	8	4
Razem kraje sukcesyjne	34	34	40	21	29	21
Niemcy	7	12	18	13	17	19
Węgry						
przywóz: Austria	25	20	16	16	19	18
Czechosłowacja	25	22	22	10	5	6
Jugosławia	3	4	5	5	6	5
Polska	7	5	4	2	1	1
Rumunia	10	8	8	12	13	10
Razem kraje sukcesyjne	70	59	55	45	44	40
Niemcy	14	17	20	22	23	26

Państwa i kierunki handlu zagranicznego	1923	1926	1928	1932	1935	1937
wywóz: Austria	44	37	34	30	19	17
Czechosłowacja	12	19	17	7	5	4
Jugosławia	7	5	6	6	2	2
Polska	2	2	3	1	1	1
Rumunia	8	4	6	3	6	4
Razem kraje sukcesyjne	73	67	66	47	33	28
Niemcy	6	13	12	15	24	24

Źródła: „Rocznik Statystyki RP” 1925/26 s. 212; 1929 s. 182; „Mały Rocznik Statystyczny” 1934 s. 85; 1937 s. 153; 1938 s. 157; „Statisticka Prirucka Republiky Československé” II s. 614; n. III s. 126; IV s. 216; „Statisticka Rocenka Republiky Československé” 1934 s. 130 n; 1937 s. 135; Magyarország ...évi Külkereskedelmi Forgalma 1925-és 1926 s. 192×—213×; 1930 s. 52; 1936 s. 22; 1938 s. 18 n; Statistik des auswärtigen Handels Österreichs im Jahre 1924 s. 5; 1926 s. 10; 1928 s. 10; 1932 s. 10; „Jahresheft der Statistik des Aussenhandels Österreich” 1937 s. 99; „Statistisches Jahrbuch für Österreich” 1938 s. 125; „Annuarul statistic al României” 1939/40 s. 600—603, 608—611; „Statistický Godisznjak” 1932 s. 196 n; 1939 s. 190 n.

nicznych; istotne pozycje zajmowały zwłaszcza Živnostenská Banka oraz Kreditná Banka. Znacznie mniejsze udziały posiadały firmy czechosłowackie w Polsce i na Węgrzech²⁹.

Rola kapitałów węgierskich w krajach sukcesyjnych była w latach międzywojennych mniejsza niż firm austriackich i czechosłowackich. Wpływy ich sięgały przede wszystkim obszaru Siedmiogrodu (przed wojną wchodzącego w skład Węgier) oraz analogicznych regionów Jugosławii; jest rzeczą charakterystyczną, iż kapitał węgierski lokował się w znacznej mierze w przemyśle spożywczym³⁰. W gospodarce pozostałych państw sukcesyjnych kapitał węgierski nie miał większego znaczenia.

W sumie więc powiązania kapitałowe między państwami sukcesyjnymi uległy w okresie międzywojennym bardzo poważnemu osłabieniu. Zwłaszcza dotyczyło to pozycji zajmowanych niegdyś przez kapitał austriacki, który poniósł poważne straty w latach wielkiego kryzysu gospodarczego. Ich kosztem umocniły się wpływy kapitałów krajowych poszczególnych państw, a także w pewnej mierze kapitałów czechosłowackich i węgierskich. Zarazem na teren Europy środkowej i wschodniej przenikały kapitały wielkich mocarstw, zwłaszcza Niemiec³¹.

Kolejnym elementem, który należy rozważyć przy badaniach powiązań ekonomicznych między państwami sukcesyjnymi jest kwestia siły roboczej. W granicach monarchii habsburskiej istniały wewnętrzne migracje ludności w poszukiwaniu pracy między obszarami, które później uzyskały odrębny byt państwowy. Z Galicji wyjeżdżano do regionu Karwiny

²⁹ Dimitrijević, o.c. s. 19, 22, 26, 80 n. 128 n. 160 n. Wyżej ocenia rolę kapitałów czechosłowackich w Jugosławii R. Wagner, *Panství kapitalistických monopolů v Československu*. Praha 1958, s. 120 n. 250 n. Zob. też V. Král, *Otázky hospodářského vývoje v českých zemích v letech 1938—1945*, II. Praha 1958, s. 104 n. 453 n. „Mały Rocznik Statystyczny 1939”, s. 214, tab. 30.

³⁰ Sitescu, o.c. s. 57—59, 121—127; Dimitrijević, o.c. s. 19, 26, 160 n. 168; Gra-
biński, o.c. s. 45.

³¹ Grabska, o.c. s. 138 n.; Berend, Ránki, o.c. s. 191—198.

i Ostrawy. Ze Słowacji emigracja kierowała się do Budapesztu i Siedmiogrodu oraz do regionu Ostrawy. W 1910 r. w Budapeszcie zamieszkiwało 150 tys. osób urodzonych w Słowacji³². Z Czech i Moraw emigranci udawali się do Wiednia, gdzie przed 1914 r. żyło pół miliona osób urodzonych na ziemiach czeskich³³. Pomijamy tu emigrację kierującą się za granice monarchii.

Zmiany polityczne, które dokonały się po 1918 r., postawiły tamę swobodnym dotąd wędrówkom ludności. Przyczyny polityczne spowodowały przy tym, że w pierwszym okresie po wojnie wystąpiły silne tendencje do przesiedlania się na terytorium własnego państwa. Słowacy przenosili się z Węgier, Jugosławii i Rumunii, Węgrzy opuszczali ziemie włączone do Czechosłowacji, Jugosławii i Rumunii, Czesi i Polacy przenosili się w przeciwnych kierunkach z przedzielonego granicami Śląska Cieszyńskiego, Czesi wracali z Austrii, Niemcy wyjeżdżali do Austrii³⁴. W latach późniejszych kształtowały się nowe kierunki wędrówek, przede wszystkim w granicach nowych organizmów państwowych (np. Słowacy wyjeżdżali na ziemie czeskie). Emigracja zagraniczna nie miała większego znaczenia dla Rumunii i Węgier³⁵. Z Polski wyjeżdżano przede wszystkim w tradycyjnych kierunkach, do Niemiec i za ocean, także do Francji i paru innych państw Europy zachodniej i północnej; emigracja do państw sukcesyjnych nie miała znaczenia³⁶. Wędrówki między krajami sukcesyjnymi praktycznie ograniczały się przede wszystkim do sezonowej emigracji Słowaków do Austrii, której maksymalne natężenie w 1931 r. wyniosło 14,5 tys. osób. Oprócz tego niewielkie grupy robotników wykwalifikowanych z Czech pracowały przy budowie zakładów przemysłowych wznoszonych przez firmy czechosłowackie na Węgrzech i w Jugosławii³⁷.

Tym samym powstanie państw sukcesyjnych niemal zupełnie prze-rwało istniejące dawniej w monarchii habsburskiej wędrówki ludności w poszukiwaniu pracy. Jest to zrozumiałe, gdyż nowo powstałe państwa w zasadzie nie odczuwały niedostatku rąk do pracy, a niektóre z nich dysponowały nawet pokaźnymi nadwyżkami siły roboczej. Migracjom międzypaństwowym stały często na przeszkodzie także przyczyny polityczne.

Uwagi powyższe obejmują jedynie trzy klasyczne elementy, od których zależy rozwój gospodarki kapitalistycznej: rynki zbytu, kapitał i siłę roboczą. Pominięto zwłaszcza problem funkcjonowania międzynarodowych porozumień kapitałowych, w których uczestniczyły firmy z zainteresowanych krajów. Niemniej już na podstawie przytoczonego materiału stwierdzić możemy, iż mimo osłabienia związków między państwami sukcesyjnymi w latach międzywojennych w dalszym ciągu łączyły je stosunki silniejsze niż z pozostałymi krajami. Jedynym istotnym wyjątkiem były Niemcy, które usiłowały zdobyć dominującą pozycję w Europie środkowo-wschodniej, stosując w tym celu zarówno metody ekspansji ekonomicznej, jak i politycznej, a wreszcie rozpoczynając otwarty zabór obcych terytoriów. Mniejszą rolę odegrała penetracja gospodarcza kapitału

³² J. Sveton, *Obyvatel'stvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava 1958, s. 147.

³³ L. Kárníková, *Vyvoj obyvatelstva v ceskych zemich 1754—1914*. Praha 1965, s. 270.

³⁴ D. Elekes, *La situation de la Hongrie avant et après la guerre*. Budapest 1929, s. 27; Sveton, o.c. s. 176.

³⁵ Elekes, o.c. s. 28; „Anuarul statistic al României” 1933, s. 216.

³⁶ „Mały Rocznik Statystyczny 1938”, s. 56, tab. 20, 21.

³⁷ Sveton, o.c. s. 175, 177.

włoskiego, kierująca się przede wszystkim do krajów Europy południowej.

Najbardziej trwałe okazały się więzy handlowe, które przetrwały — jakkolwiek osłabione — zarówno wielki kryzys, jak i autarkiczne koncepcje polityki gospodarczej w poszczególnych państwach. Proces formowania jednolitych organizmów ekonomicznych, który przebiegał w wymienionych państwach, nie spowodował zerwania wzajemnych stosunków, lecz ich wzajemną ewolucję, zależną w znacznej mierze od czynników politycznych. Rzecz zrozumiała, że trwałość związków ekonomicznych w sprzyjających okolicznościach stawała się podstawą współpracy politycznej niektórych krajów sukcesyjnych.

Jeśli tak określimy podstawowe cechy ewolucji wzajemnych stosunków między państwami sukcesyjnymi, z obrazu tego należy wyłączyć Austrię. Dane o zmianach w strukturze geograficznej handlu zagranicznego tego kraju, jak też o zmniejszaniu się wpływów kapitałowych, wydają się świadczyć, iż Austria w ciągu lat międzywojennych stopniowo odsuwała się od pozostałych państw sukcesyjnych, wiążąc się raczej z państwami zachodnioeuropejskimi.

LIENS ÉCONOMIQUES ENTRE LES ETATS SUCESSEURS DURANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES

Après la première guerre mondiale trois pays indépendants s'organisèrent sur le territoire de l'ancienne Autriche-Hongrie: l'Autriche, la Tchécoslovaquie et la Hongrie, pendant que des morceaux de l'ancienne monarchie entraient dans la composition de la Yougoslavie, de la Pologne et de la Roumanie. Cet état des choses modifia les rapports économique dans cette partie de l'Europe.

En premier lieu il se répercuta sur le volume des échanges marchands entre les terres qui composaient l'Etat des Habsbourg. Au cours de l'entre-deux-guerres les échanges diminuèrent (principalement à l'époque de la crise en 1929—1933), néanmoins ils gardèrent leur importance pour tous les Etats successeurs et ne furent pas interrompus par les obstacles de nature politique.

Les liens capitalistes se relâchèrent après 1918 et le rôle de Vienne et de Budapest en tant que centres traditionnels diminua. Le processus d'élimination des capitaux hongrois et autrichiens prit les plus grandes proportions en Tchécoslovaquie, il se manifesta plus faiblement dans les autres Etats. Il semble pourtant que les capitaux tchécoslovaques dans les autres Etats successeurs aient conservé leurs positions.

La désagrégation de la monarchie habsbourgeoise exerça la plus grande influence sur le marché de la main-d'oeuvre. Cette dernière arrêta presque ses migrations en quête de travail sur un territoire divisé par des frontières nouvelles.

Malgré l'affaiblissement du lien économique, les Etats successeurs continuaient à être unis par des relations commerciales plus étroites qu'entre les autres pays. L'Allemagne, dont le rôle dans le commerce extérieur de la Roumanie, de la Hongrie et de la Yougoslavie ne cessait d'augmenter, constituait l'exception.